
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXXIX

SECTIO F

2024

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

DARIUSZ WRÓBEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8941-2938>

dariusz.wrobel@mail.umcs.pl

*Lubelskie źródła średniowieczne jako materiał dla regionalistów –
problem udostępnienia*

Medieval Sources from the Lublin Province as Material for Regionalists – the Problem
of Accessibility

ABSTRAKT

W artykule poruszone jest zagadnienie niewielkiej obecności archiwaliów średniowiecznych w pracach lubelskich regionalistów. Autor zestawia rękopiśmienne źródła z epoki średniowiecznej do dziejów Lubelszczyzny, uwzględniając miejsca ich przechowywania oraz sposoby udostępniania. W dalszej części skonstatowany jest niewielki stopień wykorzystania archiwaliów średniowiecznych w publikacjach regionalistycznych, których autorami nie są zawodowi historycy. Autor podaje przyczyny tego stanu rzeczy (bariery), a następnie przedstawia etapy i sposoby udostępniania źródeł środowisku regionalistów, formułując konkretne postulaty na przyszłość.

Słowa kluczowe: dokument samoistny; księga sądowa; Lubelszczyzna; łacina średniowieczna; paleografia łacińska; regionaliści lubelscy; udostępnianie źródeł; wydawnictwo źródłowe; źródło archiwalne

WSTĘP

Zainteresowanie przeszłością małych ojczyzn od lat niezmiennie stanowi element tożsamości ich mieszkańców. Są wśród nich zawodowi historycy akademicy o różnych specjalnościach, absolwenci kierunków historycznych i pokrewnych (jak np. krajoznawstwo, turystyka historyczna, kulturoznawstwo), przede wszystkim zaś miłośnicy historii nielegitymujący się kierunkowym wykształceniem. Przewaga tych ostatnich nie powinna dziwić, zważywszy na charakter fenomenu

rchu regionalistycznego, funkcjonującego oddolnie, rodzącego się z autentycznej motywacji patriotycznej i aktywistycznej¹. Informacje o lokalnej przeszłości są zawarte przeważnie w przekazach pisemnych, zdeponowanych i udostępnianych przez instytucje publiczne, takie jak: archiwa, biblioteki i muzea. W odniesieniu do epok dawnych są to źródła wymagające od ich eksploratorów wysokospecjalistycznych i coraz rzadszych w dzisiejszych czasach kompetencji, tj. znajomości języka łacińskiego w jego średniowiecznej odmianie oraz biegłości w odczytywaniu tekstu rękopiśmiennego. Niezwykle przydatna w samodzielnej pracy ze źródłami jest możliwie szeroka orientacja w realiach danego okresu dziejów oraz rozeznanie w praktyce kancelaryjnej właściwych dla epoki środowisk owe źródła tworzących.

Celem niniejszych rozważań nie jest przedstawienie pełnej i wyczerpującej charakterystyki źródeł dotyczących Lubelszczyzny, pochodzących z epoki średniowiecznej tudzież jej dotyczących, gdyż realizacja tego zadania wymaga znacznie obszerniejszej wypowiedzi. Autor nie zamierza też wykazywać ich przydatności dla regionalistów – wydaje się bowiem, że jest to kwestia dość oczywista dla wszystkich zainteresowanych. Idzie zatem raczej o refleksję nad obecnymi realiami oraz możliwymi perspektywami wykorzystania specyficznych zasobów archiwalnych w narracjach regionalistycznych. Specyficznych głównie ze względu na trudności związane z ich wykorzystaniem w praktyce. W związku z tym w centrum rozważań umieszczony został problem udostępnienia. W kontekście specyfiki i potrzeb regionalistów owo udostępnienie należy ujmować szeroko – nie tylko jako stan rzeczy, w którym każdy potencjalny zainteresowany może samodzielnie oglądać i odczytywać źródło archiwalne, lecz także jako sytuację, w której źródło jest udostępnione w taki sposób i w takiej formie, że umożliwia faktyczne skorzystanie zeń zarówno przez zawodowego specjalistę, jak i przez nieprofesjonalnego miłośnika przeszłości.

ZASOBY ARCHIWALIÓW ŚREDNIOWIECZNYCH DOTYCZĄCYCH LUBELSZCZYZNY

Na początek warto sformułować zastrzeżenie związane z historyczną zmiennością obszaru Lubelszczyzny, co ma wpływ na miejsca przechowywania źródeł. Województwo lubelskie w swym obecnym kształcie terytorialnym mieści w sobie

¹ A.J. Omelaniuk, *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*, [w:] *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Wrocław 1999, s. 62–63; M. Latoszek, *Regionalizm w procesie przemian – wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, red. M. Latoszek, Gdańsk 1993, s. 16; J. Grad, *Współczesny sens regionalizmu*, „Sensus Historiae” 2010, nr 1, s. 57–67; S. Taboń, *Regionalizm jako idea, ruch i działalność społeczno-kulturowa*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, t. 3, nr 2(6), s. 94.

zarówno region historyczny, określany jako lubelski, tożsamy ze staropolskim powiatem lubelskim, jak i tereny mające odmienne korzenie i tradycje historyczne. Są to m.in. południowe fragmenty historycznego Podlasia, części dawnych ziem łukowskiej i stężyckiej oraz niewielkie skrawki ziemi sandomierskiej². Do tego dochodzą rozległe obszary Zamojszczyzny i Chełmszczyzny, a także południowe krańce województwa – okolice Biłgoraja i Tarnobrodu, stanowiące w odległej przeszłości części składowe tzw. Rusi Czerwonej (ziemia chełmska, ziemia, a następnie województwo bełskie oraz północne krańce ziemi przemyskiej)³. Należy też wspomnieć o dawnej litewskiej atrybucji (województwo brzesko-litewskie w ramach Wielkiego Księstwa Litewskiego) części terenów nadbużańskich (lewobrzeżnych), poczynając od Włodawy w kierunku na północ⁴. Niejednorodne tradycje administracyjne pociągają za sobą daleko idące zróżnicowanie na obszarze przechowywania źródeł proveniencji zarówno świeckiej, jak i duchownej.

W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że wśród zasobów źródłowych z epoki średniowiecza lub późniejszych dotyczących tej epoki i jednocześnie obszaru między Wisłą a Bugiem można wyróżnić dokumenty samoistne oraz księgi sądowe. Należy oczywiście zdawać sobie sprawę, że zakres terminu „źródła średniowieczne” jest znacznie szerszy, obejmuje bowiem również innego rodzaju przekazy piśmienne, a nawet ikonograficzne⁵. Uzasadnione wydaje się jednak skupienie na wspomnianych dokumentach różnych wystawców oraz na aktach różnego rodzaju sądów z racji ich pierwszorzędного znaczenia dla rozwoju wiedzy o najstarszych dziejach Lubelszczyzny. Mówiąc o dokumentach samoistnych, trzeba podkreślić, że nie mamy do czynienia jedynie z oryginałami. Treść średniowiecznych dyplomów niejednokrotnie

² Granice staropolskich jednostek administracyjnych – województw lubelskiego oraz sąsiadujących z nim: podlaskiego, mazowieckiego i sandomierskiego – zawarte są w poszczególnych tomach *Atlasu historycznego Polski. Mapy szczegółowe w XVI wieku*: t. 3: *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI w.*, red. W. Pałucki, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966; t. 7: *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1973; t. 2: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1993; t. 8: *Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, Warszawa 2021.

³ A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Mapy*, Warszawa 1993; K. Przyboś, *Granice ziemi przemyskiej w czasach nowożytnych: XVI–XVIII wiek*, „Rocznik Przemyski” 1993–1994, t. 29–30, nr 3(1), s. 189–200; W. Czarnecki, *Kształtowanie się podstaw terytorialnych ziemi chełmskiej i jej obraz naturalny*, „Rocznik Chełmski” 2007, t. 11, s. 15–23.

⁴ *Atlas historyczny...*, t. 3, s. 22–27 i mapa; A. Wilkiewicz-Wawrzyńczyk, *Spory graniczne polsko-litewskie w XVI–XVII w.*, [w:] *Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego*, t. 1, Wilno 1938, s. 185–198.

⁵ Dla tradycyjnej klasyfikacji źródeł historycznych (pisanych) instruktywny pozostaje zwięzły podręcznikowy wykład J. Szymańskiego *Nauki pomocnicze historii* (Warszawa 2001, s. 28–62). Zob. także: A. Świeżawski, *Warsztat naukowy historyka. Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1996, s. 117–130. Nowsze propozycje można znaleźć m.in. w zbiorze: E. Skibiński, P. Stróżyk (red.), *Źródło w humanistyce historycznej*, Poznań 2021.

przechowywała się wyłącznie w postaci współczesnych lub późniejszych kopii, insertów, wyciągów, regestów itp., co wydatnie rozszerza, ale jednocześnie komplikuje obszar kwerendy, gdyż należy nią obejmować także archiwalia chronologicznie nawet znacznie późniejsze, na ogół aż po drugą połowę XIX wieku⁶. Dokumenty średniowieczne lub późniejsze, ale treścią tej epoki dotyczące, odnajdziemy w czołowych instytucjach lubelskich⁷, jak również w krakowskich⁸ i warszawskich⁹. W mniejszym stopniu można się na nie natknąć m.in. w Kielcach i we Wrocławiu. Niekiedy zdarzają się pojedyncze znaleziska źródłowe w miejscach mniej spodziewanych¹⁰.

⁶ Zob. np. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 1/191/0/-/3195a-3195e. Innym przykładem są spuścizny historyków pracujących z archiwaliami przechowywane w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, m.in. ks. Bolesława Ulanowskiego, ks. Zygmunta Dunin-Kozickiego i ks. Jana Ambrożego Wadowskiego. Zob. E. Knapke, *Ks. Zygmunt Dunin-Kozicki (1854–1912) – archiwista i wydawca źródeł*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2011, t. 56, s. 218–227; E. Danowska, *Spuścizna rękopiśmienna ks. Jana Ambrożego Wadowskiego w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2015, t. 104, s. 34–43.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie – zob. *Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie*, cz. 1: *Katalog dokumentów miasta Lublina, jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996, cz. 2: *Katalog dokumentów różnej proveniencji miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów i osób prywatnych*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1998; *Inwentarz Archiwum Miasta Lublina 1465–1810*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996. Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie – zob. J.R. Marczewski, *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie – dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego – zob. *Katalog rękopisów Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, cz. 1–2, zest. A. Jaworowski, Lublin 1913–1917; cz. 3–4, oprac. W. Szwarcówna, Lublin 1964–1980; cz. 5, oprac. W. Szwarcówna, uzup. J. Smolarz, Lublin 1998; cz. 6, oprac. W. Pięła, Lublin 1997; cz. 7, oprac. J. Kosińska-Chachaj, Lublin 2010; zob. także: G. Figiel, *Rękopisy z kolekcji Hieronima Łopacińskiego w Narodowym Zdobyciu Bibliotecznym – digitalizacja i ponowne wykorzystanie*, „Bibliotekarz Lubelski” 2021, t. 64, s. 185–189. Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – zob. A. Modlińska-Piekarz, *Najstarsze dokumenty pergaminowe (XIV–XVII wieku) w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2011, t. 95, s. 157–185.

⁸ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Krakowie – Biblioteka XX. Czartoryskich, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, przede wszystkim zespoły: Zbiór dokumentów pergaminowych, Metryka Koronna – *Matricularum regni Poloniae summaria*, t. I–III, IV: vol. 1–4; t. V: vol. 1, oprac. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1917; t. V: vol. 2, oprac. J. Płocha, A. Rybarski, I. Sułkowska, Warszawa 1961; t. VI, oprac. M. Woźniakowa, Warszawa 1999. Znacznie rzadziej dokumenty średniowieczne występują w późniejszych księgach z XVII wieku. Zob. *Sumariusz Metryki Koronnej. Seria nowa*, t. I–VI, oprac. W. Krawczuk et al., Kraków–Warszawa 1999–2012.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Kielcach, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 21/289/0/2/258; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (Ossolineum), Dział Rękopisów, sygn. 60/II (Kopiarz dokumentów majątkowych Pszonków z lat 1311–1618) – obiekt udostępniony w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/8890/edition/8018> (dostęp: 28.01.2024); Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dokumenty samoistne, sygn. 1210 (dokument wojewodziny sandomierskiej Elżbiety Tarnowskiej z 17 marca

Większość znanych historykom dokumentów samoistnych z czasów średniowiecza lub odnoszących się do tej epoki, a zarazem dotyczących obszaru Lubelszczyzny, zostało wydanych drukiem¹¹. Konstatacja ta dotyczy jednak obiektów datowanych do połowy XV stulecia, natomiast zasób chronologicznie późniejszy – z drugiej połowy XV oraz z początku XVI wieku – pozostaje w większości w stanie rękopiśmiennym. Intencjonalną granicą chronologiczną dla edycji dziewiętnastoi dwudziestowiecznych była najczęściej połowa XV stulecia. W efekcie ostatnie „długie” półwiecze epoki późnośredniowiecznej, tradycyjnie ograniczanej rokiem 1506, na ogół pozostawało poza zainteresowaniem wydawców¹². Dopiero w ostatniej dekadzie (w 2014 roku) został opracowany i udostępniony w Internecie materiał będący efektem kwerend zespołu pracującego nad *Kodeksem dyplomatycznym Małopolski* (t. 5), obejmującym dokumenty z lat 1451–1506¹³. Z ogólnej liczby 2267 zgromadzonych tu dokumentów około 350 dotyczy Lubelszczyzny lub ludzi związanych z tym obszarem poprzez pełnienie miejscowych urzędów.

W lubelskich archiwach, przede wszystkim w Archiwum Państwowym¹⁴ oraz

1516 roku, odnawiający przywilej wójtowski dla Szczebrzeszyna z 1410 roku); Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin, Pergamenturkunden, Schieblade 66, Nr. 22 (list dobrego urodzenia dany 5 marca 1415 roku przez rajców szczebrzeskich Mikołajowi synowi śp. Mikołaja Wojnera wójta kraśnickiego).

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, t. I–II, Kraków 1874–1883; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. I–IV, Kraków 1876–1905; *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, cz. I–VIII, Wrocław 1962–1975; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, t. I–II, Lublin 1965–1973.

¹² Istniały od tej zasady liczne wyjątki, ale wydawnictwa o szerokim zakresie chronologicznym zawierają nieliczne dokumenty dotyczące Lubelskiego, przydatne dla studiów regionalistycznych. Zob. np. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie (...)*, wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska, t. I–X, Lwów 1870–1891; *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobiński, B. Gorczak, t. I–VII, Lwów 1887–1910.

¹³ *Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski. Edycja elektroniczna*, t. 5: 1451–1506, red. W. Bukowski, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, współpr. J. Szyszka, Kraków 2014, <http://kodeks.pau.krakow.pl/index.html> (dostęp: 28.01.2024).

¹⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie: Księgi ziemskie lubelskie, sygn. 35/1/0/1.1/1–11 (dawne sygnatury zgodnie z obecną kolejnością: 1, 5, 10, 12, 2, 4, 8, 11, 9, 13, 13a); Księgi ziemskie chełmskie, sygn. 35/2/0/1/1 (zapisy roków odbywanych w Hrubieszowie), sygn. 35/2/0/1/2–3 (zapisy), sygn. 35/2/0/2/1 i 35/2/0/2/53 (wyroki); Księgi ziemskie krasnostawskie, sygn. 35/5/0/1/2–3 (zapisy), sygn. 35/5/0/2/2 (wyroki); Księgi ziemskie urzędowskie, sygn. 35/7/0/1.1/1; Księgi grodzkie lubelskie, sygn. 35/8/0/1.1/1; Księgi podkomorskie lubelskie, sygn. 35/14/1/-/3 (edycja: *Lubelska księga podkomorska z XV wieku*, wyd. L. Białkowski, Lublin 1934); Księgi podkomorskie łukowskie, sygn. 35/14/2/-/1; Księgi sądu kasztelana i wojewody lubelskiego w Wąwolnicy, sygn. 35/15/0/-/1–2. Zob. także: Nacyjonałny histaryčny archiŭ Bielarusi (Minsk), Drohičinskij ziemskij sud, horod Drohičín, f. 1759, op. 2, sygn. 1a (księga ziemska lubelska z lat 1416, 1432–1439) – kopia cyfrowa w Lubelskim Archiwum Cyfrowym, http://lac.lublin.pl/polonica/skany/nhabminsk/1759_2_1a (dostęp: 28.01.2024); Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Teki Bolesława Ulanowskiego, sygn. 8644 (odpis zaginionej obecnie księgi ziemskiej lubelskiej z lat 1421–1427).

w Archiwum Archidiecezjalnym¹⁵, przechowywana jest spuścizna aktowa po miejscowych sądach ziemskich, miejskich i kościelnych z okresu przedrozbiorowego – są to głównie księgi sądowe. Jest to zasadniczy z racji swej wielkości zasób źródeł, m.in. z epoki średniowiecza, o pierwszorzędym znaczeniu dla historyków, w tym dla regionalistów. Znajomości zespołów ksiąg sądowych nie są w stanie zastąpić zachowane w jakiegokolwiek formie dokumenty samoistne z epoki średniowiecza. Ze względu na obszerność można uznać je za jedyne lokalne źródła dotyczące najdawniejszych dziejów o charakterze masowym. Jest to materiał rękopiśmienny i – w odniesieniu do średniowiecza – zasadniczo łacińskojęzyczny (w zapiskach pojawiają się pojedyncze słowa, zwroty lub zdania w języku staropolskim, np. rotę przysięg). Niejednokrotnie poszczególne obiekty zachowane są w fatalnym stanie ze względu na niewłaściwe przechowywanie i zabezpieczenie w przeszłości lub ze względu na intensywne użytkowanie. W swojej obecnej postaci księgi w większości stanowią efekt późniejszych zabiegów archiwistów, podejmujących działania ratunkowe i porządkujące. Mimo zastosowanych w przeszłości zabiegów, stopień uporządkowania i opracowania ksiąg sądowych pozostawia wiele do życzenia. W rezultacie potencjalny czytelnik z jednej strony ma do czynienia z materiałem niezwykle wymagającym w odbiorze, rozeznanie w jego zawartości okazuje się zadaniem niezwykle czasochłonnym. Z drugiej strony jest to materiał arcyciekawy i po prostu nieodzowny w zgłębianiu lokalnej historii w dawnych epokach.

ARCHIWALIA ŚREDNIOWIECZNE W PRACACH REGIONALISTÓW

Jak wygląda w praktyce wykorzystanie średniowiecznych dokumentów i akt sądowych w pracach regionalistycznych dotyczących dziejów Lubelszczyzny w dawniejszych epokach? Wciąż powiększający się dorobek regionalistów lubelskich jest wypadkową różnych, zasadniczo nieskoordynowanych, działań i aktywności wielu lokalnych środowisk, w tym środowisk akademickich. W przypadku tych ostatnich korzystanie z rękopiśmiennych archiwaliów należy do elementarza warsztatu historyka epok dawnych¹⁶. Dotyczy to w szczególności

¹⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Acta consistorii Lublinensis dioecesis Cracoviensis, sygn. A 2-7, 11. Księgi są również dostępne w postaci mikrofilmów w pracowni Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Zob. *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, oprac. M. Dębowska, Kraków 2017, ABMK, sygn. 234–239, 253.

¹⁶ Kilka nowszych przykładów: A. Sochacka, *Wieś Dąbrowica w średniowieczu (w świetle źródeł pisanych z XIV i XV wieku)*, [w:] *Siedem wieków Dąbrowicy. Studia z dziejów miejscowości*, red. C. Taracha, Lublin 2012, s. 31–54; eadem, *Średniowiecze*, [w:] *Monografia gminy Ostrówek. Od pradziejów po współczesność*, red. P. Jusiak, D. Tarasiuk, Ostrówek 2014, s. 37–58; eadem, *Opole i wieś Łączna w średniowieczu*, [w:] *Studia z dziejów Łącznej*, red. A. Sochacka, Łączna 2017, s. 69–107; eadem, *Historia Siemienia w średniowieczu*, [w:] *Siemień 1417–2017*, red. S. Jadczyk, Siemień

prac Anny Sochackiej, opartych na doskonałej orientacji w miejscowym materiale rękopiśmiennym. Większość nielicznych miejscowych źródeł miejskich o metryce średniowiecznej jest obecnie udostępniana w postaci wydawnictw źródłowych, o których będzie jeszcze mowa. Niemniej już jakiś czas temu Feliks Kiryk pokazał złożoność kwerendy dotyczącej najstarszych przekazów do dziejów miast na obszarze Lubelszczyzny¹⁷. Z miejscowych archiwaliów korzystają również autorzy poszczególnych haseł wirtualnej encyklopedii Lubelszczyzny¹⁸.

Nigdy nie brakowało jednak i wciąż nie brakuje w twórczości regionalistycznej mniejszych i większych publikacji, głównie poświęconych poszczególnym miejscowościom czy gminom, gdzie wspomniany materiał archiwalny jest obecny śladowo albo wręcz w ogóle jest nieobecny, z oczywistą szkodą dla jakości i kompletności takich narracji¹⁹. Niejednokrotnie brakuje w nich nawet elementarnego minimum, czyli efektywnego wykorzystania danych ze słowników historyczno-geograficznych dotyczących Lubelszczyzny²⁰. Warto podkreślić, że słownik opracowany przez Stanisława Kurasia, mimo że w praktyce stanowi nieodzowną pomoc oraz zawiera szereg cennych wskazówek, nie jest w stanie zastąpić samodzielnej kwerendy w źródłach, przede wszystkim ze względu na niepełny i na ogół sumaryczny charakter dokumentacji poszczególnych haseł. Pod tym względem opracowanie to diametralnie różni się od wciąż nieukończonego słownika krakowskiego, który w uporządkowany sposób zestawia cały dostępny materiał

2018, s. 7–30; eadem, *Osadnictwo okolic Lubartowa przed lokacją miasta*, [w:] *Lubartów w dziejach. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. R. Szczygieł, Lubartów 2018, s. 77–110; eadem, *Potok i okolice w średniowieczu*, [w:] *Potok Wielki i okolice – monografia historyczna*, red. G. Jawor, Lublin 2018, s. 51–76. Zob. także: P. Jusiak, *Czemierniki w późnym średniowieczu*, [w:] *Czemierniki. Dzieje wsi, miasta, osady*, red. G. Figiel, P. Jusiak, Lublin 2019, s. 13–34. Anna Sochacka wypowiada się również w formie popularnej – zob. np. *Nadwieprzańska wieś Nowogród w średniowieczu*, „Merkuriusz Łęczyński” 2005, nr 18, s. 2–5; *Jastków w średniowieczu*, „Ziemia Jastkowska” 2008, nr 2, s. 13–15; *Wieś Spiczyn w średniowieczu: 640. rocznica pierwszej wzmianki o wsi w źródłach historycznych*, „Merkuriusz Łęczyński” 2021, nr 34, s. 2–8; *Ziółków w późnym średniowieczu*, „Merkuriusz Łęczyński” 2023, nr 36, s. 2–8.

¹⁷ F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, [w:] *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013 (pierwodruk: „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1972, t. 6), s. 175–270, zwłaszcza s. 176–178.

¹⁸ Zob. opublikowane dotąd hasła na stronie Centrum Badań nad Historią Regionalną i Lokalną UMCS, <https://lubelskie-encyklopedia.pl/index.php/baza-danych-dotyczaca-poszczegolnych-miejscowosci> (dostęp: 27.11.2024).

¹⁹ M. Soborska, *Szkice z dziejów Kluczkowic*, Lublin 1998; W. Tarnas, *Kraśniczyn – dzieje gminy i okolicy*, Lublin 2006; F. Rymarz, *Monografia Strzyżewic*, Lublin 2018. Zob. także twórczość Andrzeja Wawryniuka, m.in. serie publikacji: *Wielki leksykon lubelsko-wołyńskiego Pobuża* (Chełm 2009–2010) oraz *Monografie wschodniej Lubelszczyzny* (Chełm 2012–2013).

²⁰ *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Ku-raś, Warszawa 1983; *Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego*, oprac. A. Sochacka, R. Szczygieł, S. Wojciechowski, Warszawa 1986. Oba słowniki zostały opublikowane w ramach serii wydawniczej „Dzieje Lubelszczyzny” jako tomy 3 i 4.

rękopiśmienny²¹. Należy też mieć na uwadze, że punktem odniesienia dla słownika lubelskiego jest obszar staropolskiego województwa lubelskiego, co oznacza, że znaczne fragmenty współczesnej Lubelszczyzny nie są w nim uwzględnione.

Za zarysowany stan rzeczy odpowiedzialna jest głównie wspomniana specyfika źródeł średniowiecznych. Sprawia ona, że w praktyce omawiane przekazy są wykorzystywane jedynie przez wąskie grono zawodowych, wyspecjalizowanych historyków, którzy pracują z materiałem archiwalnym na ogół przez długi czas, liczony w latach, a nawet w dekadach. W toku żmudnej kwerendy pokonują oni kilka istotnych barier.

Pierwszą, dość oczywistą, jest sama wielkość zasobu i związany z tą okolicznością niezadowalający stopień jego uporządkowania. Według danych inwentarzowych tylko same zespoły ksiąg ziemskich i grodzkich lubelskich w Archiwum Państwowym w Lublinie liczą ponad 1300 jednostek, co przekłada się w sumie na około 162 mb. akt²². Ksiąg o proveniencji średniowiecznej jest w tym zespole „tylko” 10, ale łącznie jest to prawie 4000 kart, na ogół obustronnie zapisanych. Ta liczba robi wrażenie i powoduje, że wyszukiwanie w księgach informacji o poszczególnych miejscowościach i osobach z nimi związanych staje się mozolnym i długotrwałym procesem, i to bez gwarancji znalezienia potrzebnych informacji. W odniesieniu do mediewistów często formułowany jest postulat pełnej kwerendy we wszystkich zachowanych źródłach, wynikający ze stosunkowej fragmentaryczności naszej wiedzy o najstarszym okresie dziejowym. Jest to postulat słuszny i chwalebny, godny propagowania, ale jego realizacja często okazuje się niezwykle czasochłonna. Dlatego stosunkowo niewiele jest osób, które rzeczywiście zrealizowały pełną kwerendę w średniowiecznych księgach (ziemskich i kościelnych) przechowywanych w archiwach lubelskich, przy czym zawsze była ona profilowana pod kątem ich aktualnych potrzeb badawczych²³.

Kolejną barierą, niejednokrotnie w ogóle uniemożliwiającą wykorzystanie źródła, bywa stan jego zachowania. Chodzi głównie o ubytki kart, zaplamienia, zalania, zbutwienie, pleśnie i wyblaknięcie atramentu. Wśród przyczyn różnego rodzaju destrukcji materiału źródłowego trzeba wskazać uszkodzenia mechaniczne, a także niekorzystne czynniki fizykochemiczne i biologiczne. Do niecodziennych okoliczności, ale potencjalnie bardzo groźnych dla archiwaliów, należą katastrofy

²¹ Zob. T. Jurek, *Wprowadzenie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna*, red. T. Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/intro.php> (dostęp: 27.11.2024).

²² Dane za: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/web/archiwum-panstwowe-w-lublinie/zespolu> (dostęp: 28.01.2024).

²³ Zob. np. A. Sochacka, *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987; G. Jawor, *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu. Schyłek XIV – początek XVI wieku*, Lublin 1991; M. Kołacz-Chmiel, *Społeczności chłopskie ziemi chełmskiej w późnym średniowieczu*, Lublin 2009; eadem, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.

zdarzające się w archiwach, bibliotekach czy muzeach (pożary, powódzie, działania zbrojne), a nawet niewłaściwie przeprowadzone prace konserwatorskie²⁴. Niejednokrotnie obiekt znajduje się w tak fatalnym stanie, że zostaje wyłączony z udostępnienia. Warto nadmienić, że w takich przypadkach z pomocą przychodzi i nadal przychodzi reprografia (mikrofilmy, skany), która z tego punktu widzenia może być uznana za jedno z narzędzi profilaktycznej ochrony podniszczonego zasobu archiwalnego. W przypadkach wyblaknięć tekstu oraz występowania różnego rodzaju zaplamień konieczne bywa podjęcie wysoko specjalistycznych i kosztownych działań, aby w tych niesprzyjających warunkach umożliwić jakiegokolwiek odczyty zapisek lub pokusić się o rekonstrukcję fragmentów tekstu²⁵.

Obie wskazane wyżej bariery mają charakter uniwersalny, w jednakowym stopniu bowiem przeszkadzają w dotarciu do treści źródła zarówno historykom zawodowym, jak i amatorom. Dwie następne są natomiast specyficzne przede wszystkim dla tych ostatnich. Pierwszą z nich jest bariera paleograficzna. W średniowiecznych księgach sądowych czytelnik ma do czynienia z odręcznym piśmem o wyglądzie mocno odmiennym od współczesnej grafii. Na ogół dukt piśma jest dość niedbały, pełen skrótów (zwłaszcza w przypadku spisywanych *ad hoc* brulionów, z którymi w źródłach lubelskich najczęściej ma się do czynienia), nie zawsze konsekwentnie stosowanych, nie jest wolny od błędów gramatycznych i różnego rodzaju niekonsekwencji, będących wypadkowymi wykształcenia oraz doświadczenia ówczesnych pracowników kancelarii sądów świeckich i kościelnych²⁶.

Do oczywistości zalicza się bariera filologiczna (językowa), istniejąca w odniesieniu do każdego obiektu udostępnionego w oryginale, co dotyczy także wydawnictw źródłowych, na ogół publikowanych w językach oryginalnych. Teksty źródeł średniowiecznych w Polsce były tworzone niemal wyłącznie w języku łacińskim, przy czym była to łacina pod wieloma względami odmienna od wersji klasycznej, ukształtowanej w starożytności²⁷. Dlatego nierzadko miewają z nią

²⁴ Jedynie sygnalizuję problematykę, która zyskała niedawno całościowe, kompetentne omówienie. Zob. P. Wojciechowski, *Ochrona i konserwacja zasobu w archiwach państwowych w Polsce*, Poznań 2014 (maszynopis pracy doktorskiej powstałej w Instytucie Historii UAM). Opracowanie dostępne w Repozytorium UAM w Poznaniu, <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/974a2044-b18f-4fb2-ab50-650419573c8a> (dostęp: 28.01.2024).

²⁵ Zob. P. Dymmel, *Przedmowa*, [w:] *Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, współudział W. Bukowski, Warszawa 2023, s. 9; G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, *Wstęp*, [w:] *Zapisy sesji sądowych...*, s. 30.

²⁶ G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, *op. cit.*, s. 30–31. Zob. także: Z. Rymaszcwski, *O średniowiecznych księgach sądowych jako źródle poznania prawa polskiego – krytycznie*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25, nr 3, s. 816–817.

²⁷ Na temat różnic i cech swoistych zob. D. Gwis, E. Jung-Palczewska (red.), *Disce puer. Podręcznik do łaciny średniowiecznej*, Warszawa 2000, szczególnie s. 15–19; U. Zachara-Związek, *Łacina późnośredniowiecznych ksiąg lawniczych Starej Warszawy*, Warszawa 2020, s. 14–19.

trudności nawet absolwenci filologii klasycznej. Wyrazem świadomości tych różnic są tworzone dawniej i obecnie słowniki łaciny średniowiecznej²⁸. Ponadto w środowisku specjalistów podkreślany jest partykularny charakter i wielość odmian łaciny używanej w Europie średniowiecznej²⁹. Dodatkową specyfikę tworzy społeczny kontekst użytkowania łaciny w praktyce sądów stanowych³⁰. W przypadku dokumentów i ksiąg sądowych była to – jak można rzec – łacina sądowa, czyli dość specyficzny, w znacznej mierze sformalizowany zbiór słów i zwrotów charakterystycznych dla praktyki kancelaryjnej ówczesnych sądów stanowych³¹. Do tego dochodzą indywidualne różnice między poszczególnymi pisarzami ksiąg. Warto podkreślić, że poszczególne woluminy są na ogół efektami pracy zbiorowej kilku skrybów. Znaczący tego rodzaju źródeł podkreślają również istnienie sporych różnic między sądami kościelnymi i ziemskimi, zarówno w zakresie formularzowym, jak i językowym.

UDOSTĘPNIANIE ARCHIWALIÓW ŚREDNIOWIECZNYCH

Triada: gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie – hasłowo opisuje zadania instytucji publicznych, których działalność koncentruje się wokół szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego, tj. archiwów, bibliotek i muzeów. Udostępnianie posiadanych zasobów stoi więc w rzędzie najistotniejszych zadań i obowiązków tych instytucji i obecnie jest rozumiane jako sytuacja, w której zainteresowani mogą dokonać autopsji danego zabytku bezpośrednio – w pracowni naukowej danej instytucji – lub za pośrednictwem kopii, przy czym aktualnie standardem są kopie cyfrowe dostępne w Internecie. Ta kluczowa kwestia wymaga uporządkowania pod kątem specyficznych potrzeb regionalistów.

Pierwszym, nieodzownym krokiem w procesie udostępniania jest identyfikacja istniejących zasobów. Jest to efekt prac nie tylko samych pracowników archiwów, bibliotek i muzeów, aczkolwiek wydają się oni najbardziej predestynowani, lecz także ogółu badaczy przeszłości. W przypadku regionalnych zasobów źródeł średniowiecznych jest to już zasadniczo proces zakończony. Obecnie jedynie

²⁸ M. Plezia, *Słowniki łaciny średniowiecznej dawniej i dziś*, [w:] *Scripta minora. Łacina średniowieczna i Wincenty Kadłubek*, Kraków 2001, s. 149–161; K. Pawłowski, *Łacina średniowieczna i „Lexicon mediae et infimae latinitatis Polonorum”*, [w:] *Latina lingua, czyli co to znaczy dla prawników?*, red. P. Święcicka, Kraków 2014, s. 155–173.

²⁹ K. Weyssenhoff-Brożkowska, *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków 1991; eadem, *Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce*, Warszawa 1998.

³⁰ Na ten temat zob. A. Adamska, *Czy potrzebna nam jest społeczna historia języka?*, [w:] *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. S. Gawlas, M. T. Szczepański, Warszawa 2011, s. 189–202.

³¹ Język ksiąg sądowych zaczyna być przedmiotem kompleksowych studiów. Zob. M. Trawińska, *Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386–1400). Wokół analizy filologicznej*, Warszawa–Poznań 2014; U. Zachara-Związek, *op. cit.*

zupełnie sporadycznie zdarzają się pojedyncze odkrycia w instytucjach, rzadziej w antykwariatach, polskich lub zagranicznych (np. ekstrakty lub odpisy z oryginalnych dokumentów itp., rzadziej księgi). Warto jednak mieć na uwadze, że proces odkrywania, oznaczania i zaznajamiania się z najstarszymi przekazami był długim, zbiorowym wysiłkiem kilku pokoleń historyków, archiwistów, bibliotekarzy i muzealników, a jednocześnie niejednokrotnie zaangażowanych regionalistów. Niestety, nigdy nie został całościowo przedstawiony i podsumowany, co bez wątpienia unaoczniliby obecnym miłośnikom lokalnej przeszłości znaczenie pionierskiego dorobku odkrywców źródeł.

Kolejną kwestią, wartą podniesienia w kontekście udostępniania źródeł, jest konsolidacja czy też scalanie rozproszonych zbiorów lub przynajmniej pozyskiwanie ich kopii (niegdyś mikrofilmów, obecnie cyfrowych skanów). Nie chodzi tu bynajmniej o indywidualne kwerendy i budowę osobistych kolekcji źródeł bądź wypisów z nich przy tej okazji, lecz o działania instytucjonalne, zmierzające do trwałego skoncentrowania rozproszonych zasobów źródłowych w jednym miejscu. Potrzeba podejmowania tego rodzaju działań wynika z daleko idącego rozproszenia regionalnej spuścizny, niejednokrotnie przekraczającego granice państwowe. W tym zakresie sytuacja Lubelszczyzny nie odbiega od innych regionów Polski.

Dopiero niedawno udało się pozyskać kopie ksiąg lubelskich średniowiecznych i nowożytnych znajdujących się wskutek perypetii dziejowych w Mińsku na Białorusi (ponad 40 jednostek archiwalnych)³². Wziąwszy pod uwagę obecną sytuację geopolityczną, byłoby to zapewne trudne do realizacji. Z podobnych względów w przewidywanej przyszłości nie będzie dostępu do ksiąg sądowych lubelskich przechowywanych na terenie Rosji – w Moskwie i Jarosławlu, o których wiadomo dzięki autopsji m.in. Janusza Łosowskiego³³. Godna pochwały inicjatywa pracowników Archiwum Państwowego w Lublinie nie jest w stanie wypełnić luki, jaką stanowi brak w naszym kraju wyspecjalizowanej instytucji gromadzącej kopie bardzo licznych niejednokrotnie poloników, przechowywanych w wielu miejscach za granicą. Przykładem projektu idącego we właściwym kierunku może być Repozytorium Cyfrowe Poloników, rozbudowywane przez Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy w Białymstoku³⁴.

³² J. Kus, „Lubliniana” w *Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku*, „Studia Archiwalne” 2010, t. 3, s. 123–133; R. Jop, *Projekt digitalizacji staropolskich ksiąg sądowych z terenu Lubelszczyzny przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku (2018–2021)*, „Studia Archiwalne” 2021, t. 8, s. 220–228; E. Ścibor, *Staropolskie księgi sądowe z zasobów Narodowego Archiwum Państwowego w Mińsku w Bibliotece Cyfrowej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Historia, zawartość, charakter zbioru*, „Bibliotekarz Lubelski” 2021, t. 64, s. 29–51.

³³ J. Łosowski, *Staropolskie akta sądów szlacheckich i miejskich województw lubelskiego i bełskiego oraz ziemi chełmskiej w archiwach Moskwy i Jarosławla*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 363–376.

³⁴ K. Łopatecki, W. Walczak, *Repozytorium Cyfrowe Poloników jako przykład społecznego archiwum cyfrowego*, „Archeion” 2021, t. 122, s. 455–458.

Instytucje udostępniają zasoby wcześniej zewidencjonowane, opracowane i ewentualnie zabezpieczone pod względem konserwatorskim³⁵. Dla użytkowników tworzone są pomoce w postaci katalogów i inwentarzy archiwalnych/bibliotecznych. Inwentarze ksiąg lubelskich, opracowane przez Marię Stankową³⁶, są dość lakoniczne, choć dokumentują obecność składek sądów kasztelańskich/wojewódzkich dotyczących drobnej szlachty. Rzadkością są bardziej zaawansowane prace aktoznawcze, takie jak wzorcowa publikacja Janiny Bieleckiej o średniowiecznych i staropolskich księgach sądowych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu³⁷. Należy tu wskazać przede wszystkim studia J. Łosowskiego o kancelariach miejskich miast szlacheckich w Lubelskiem oraz o kancelarii grodzkiej chełmskiej³⁸, które były znacznie szerzej skonceptualizowane, ale ten aspekt też jest w nich obecny.

Udostępnianie archiwaliów w postaci tradycyjnych mikrofilmów w pracowniach naukowych poszczególnych instytucji, za pomocą specjalnych czytników, powoli odchodzi do lamusa. Mimo szeroko zakrojonej akcji wykonywania mikrofilmów, ich podaż była notorycznie poniżej oczekiwań, niemniej w swoim czasie mikrofilmy stanowiły znaczący krok do przodu w poszerzaniu dostępności do źródeł³⁹. Księgi ziemskie lubelskie z XV wieku zostały zmikrofilmowane już w latach 70. XX wieku⁴⁰. Warto dodać, że istniała możliwość wypożyczania mikrofilmów, przynajmniej pomiędzy archiwami, co było istotne z punktu widzenia prowadzących kwerendy, stojących przed koniecznością organizowania długotrwałych pobytów z daleka od miejsca zamieszkania i ponoszących z tego tytułu niemałe koszty.

³⁵ K. Kaczmarczyk, J. Karwasińska, A. Wolff, *Opracowanie dokumentów pergaminowych i papierowych w archiwum*, „Archeion” 1951, t. 19–20, s. 139–177; S. Kłys, *Ewidencja i zabezpieczanie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 67–75.

³⁶ M. Stankowa, *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.*, Warszawa 1968; eadem, *Księga sądu ziemskiego w Hrubieszowie z lat 1429–1468*, „Archeion” 1966, t. 44, s. 93–111; eadem, *Księgi ziemskie lubelskie z wieku XV w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Archeion” 1969, t. 51, s. 91–115; eadem, *Pozostałość aktowa sądu lubelskiego z Wąwolnicy z lat 1444–1474*, „Archeion” 1971, t. 55, s. 45–53.

³⁷ J. Bielecka, *Inwentarze ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski XIV–XVIII wieku. Województwo poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie, inowrocławskie*, Poznań 1965.

³⁸ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997; idem, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004. Zob. także: idem, *Akta sądów i urzędów szlacheckich w XIV–XVIII wieku*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 253–338.

³⁹ Zob. A. Wyczański, *Mikrofilm w archiwach i bibliotekach polskich*, „Archeion” 1956, t. 26, s. 131–151; J. Boniecki, *Mikrofilmowanie w archiwach państwowych*, „Archeion” 1984, t. 78, s. 103–123.

⁴⁰ Dane za portalem: Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/1845> (dostęp: 28.01.2024).

Skany dostępne na miejscu w pracowni naukowej archiwum / biblioteki / muzeum lub publikowane w sieci to obecnie podstawowa forma reprografii⁴¹. Zaletą jest możliwość bezproblemowego duplikowania kopii oraz względna łatwość ich udostępniania w formie elektronicznej. Obecny standard, sukcesywnie wdrażany przez Archiwum Państwowe w Lublinie, to udostępnianie skanów mikrofilmów lub oryginałów ksiąg w Internecie. Chodzi naturalnie o nieoceniony portal Szukaj w Archiwach⁴². Należy jednak skonstatować, że nie dotyczy to miejscowego Archiwum Archidiecezjalnego. Aktualny standard elektronicznego udostępniania realizuje – jako jedyna instytucja kościelna przechowująca m.in. materiały dotyczące Lubelskiego – Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁴³. Pozostaje wyrazić nadzieję, że ten trend dotrze z czasem również do miejscowych decydentów kościelnych.

Pora postawić pytanie, czy średniowieczny rękopis dostępny w postaci skanu w Internecie, we względnie uporządkowanym kontekście, można uznać za w pełni udostępniony. Z punktu widzenia zawodowych historyków mediewistów tak, ale z zastrzeżeniem, że owa sytuacja przede wszystkim logistycznie ułatwia i w rezultacie względnie przyspiesza proces kwerendy. Potencjalny użytkownik – specjalista – nadal stoi przed ogromem materiału oraz przed perspektywą spędzenia nad nim wielu miesięcy. Z kolei z punktu widzenia niewyspecjalizowanych regionalistów, miłośników, okazjonalnych poszukiwaczy swoich korzeni itp. z pewnością nie można mówić o realnym udostępnieniu źródła. Z tej perspektywy poprawia się wyłącznie sama możliwość i sposób dotarcia do danego obiektu, natomiast pozostałe bariery nadal w praktyce uniemożliwiają efektywne zeń skorzystanie.

W udostępnianiu źródeł czytelnikom kręgów szerszych niż tylko wąskie grono specjalistów od danej epoki trudną do przecenienia rolę odgrywają oni sami, tj. zawodowi historycy. Chodzi tu o wydawnictwa źródłowe opracowywane przez wysokiej klasy specjalistów, wyposażonych w kompetencje zarówno paleograficzne, jak i filologiczne, dodatkowo dobrze znających praktykę sądową i kancelaryjną oraz realia epoki, wreszcie zorientowanych w literaturze fachowej. Wydawnictwo źródłowe przynosi nie tylko rozkodowanie tekstu, czyli odczytanie dawnego pisma i jego transkrypcję, lecz także często opracowanie komentarzy

⁴¹ D. Paradowski, *Digitalizacja piśmiennictwa*, Warszawa 2010; D. Żądłowski, *Praktyka digitalizacji zbiorów archiwalnych*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2018, s. 245–250; M. Kędzierska, *Rola digitalizacji zasobów archiwalnych*, „*Studia Archiwalne*” 2021, t. 8, s. 73–91; K. Zgliński, *Digitalizacja materiałów archiwalnych*, „*Miscellanea Historico-Archivistica*” 2023, t. 30, s. 211–256.

⁴² Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> (dostęp: 28.01.2024). Serwis jest administrowany przez Narodowe Archiwum Cyfrowe.

⁴³ Zasoby cyfrowe Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie są umieszczone na portalu Sakralne Dziedzictwo Małopolski, <https://sdm.upjp2.edu.pl/obiekty-archiwalne> (dostęp: 28.01.2024).

(przypisów) rzeczowych oraz indeksów, a co za tym idzie identyfikację miejsc, osób i ewentualnie innych elementów nieformularzowych⁴⁴.

Z punktu widzenia udostępniania źródeł w środowisku regionalistów lubelskich szczególne znaczenie należy przypisać wydawnictwu źródłowemu, zwłaszcza w standardzie, który stał się wizytówką zespołu edytorskiego działającego w Instytucie Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, który można określić mianem „lubelskiej szkoły edycji źródeł”, złożonego z profesorów Grzegorza Jawora, Anny Sochackiej i Małgorzaty Kołacz-Chmiel. Wydawnictwa opracowane dotąd przez wspomniany zespół zachowują wszelkie parametry edycji naukowych i są dobrze oceniane w gronie specjalistów⁴⁵. Cechą wyróżniającą lubelską szkołę edycji ksiąg sądowych są obszerne rejestry zapisek, stanowiące intencjonalny ukłon w stronę regionalistów niebędących specjalistami od historii średniowiecznej. W dotychczasowym dorobku zespołu znajdują się: księgi sądowe miasta Wąwolnicy do końca XV wieku, szesnastowieczna księga sądowa wsi Konopnica, najstarsza zachowana księga sądowa miasta Kamionki, średniowieczne księgi wójtowsko-ławnicze Lublina oraz – ostatnio – piętnastowieczne zapisy sądu szlacheckiego, odbywającego się w Hrubieszowie⁴⁶.

Zupełnie incydentalny charakter mają polskie przekłady zapisek z ksiąg sądowych (łacińskojęzycznych). Tego rodzaju przedsięwzięcia są skierowane programowo do szerszego odbiorcy, a więc do niewykwalifikowanych miłośników lokalnej przeszłości. W tym kontekście warto przypomnieć o ciekawej inicjatywie regionalistycznej dotyczącej Łęcznej, gdzie w latach 1993–2007 publikowana była seria „Źródła do dziejów Łęcznej”. Łącznie ukazało się 11 numerów, a wśród

⁴⁴ O różnych typach wydawnictw źródłowych zob. J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 115–120.

⁴⁵ Zob. A. Bartoszewicz, *rec. Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476–1500*, oprac. Grzegorz Jawor, Anna Sochacka, red. Ryszard Szczygieł, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, ss. 281, „Kwartalnik Historyczny” 2002, t. 109, nr 3, s. 184–187; M. Kordas, *Najnowsze edycje źródłowe w serii Fontes Lublinenses*, „Region Lubelski” 2011, t. 8, nr 10, s. 245–251; M. Kulecki, *rec. Księgi wójtowsko-ławnicze miasta Lublina z XV wieku*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, wstęp. P. Dymmel i wydawcy, [seria: *Fontes Lublinenses*, t. IV], Archiwum Państwowe w Lublinie, Lublin 2012, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2013, t. 20, s. 275–279; A. Kozak, *rec. Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. Grzegorz Jawor, Małgorzata Kołacz-Chmiel, Anna Sochacka, przy współudziale Waldemara Bukowskiego (*Fontes Lublinenses* 11), Wydawnictwo DiG, Warszawa 2023, ss. 302 + 2 nlb., „Roczniki Historyczne” 2023, t. 89, s. 214–216.

⁴⁶ *Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476–1500*, oprac. G. Jawor, A. Sochacka, red. R. Szczygieł, Lublin 1998; *Księga sądowa podlubelskiej wsi Konopnicy 1521–1555*, oprac. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, Lublin 2009; *Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej 1481–1559*, oprac. G. Jawor, A. Sochacka, Lublin 2009; *Księgi wójtowsko-ławnicze miasta Lublina z XV wieku*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, Lublin 2012; *Zapisy sesji sądowych...*

nich opracowane przez A. Sochacką dokumenty oraz zapiski sądowe dotyczące Łęcznej z XV wieku, pochodzące z ksiąg sądowych ziemskich i kościelnych, w większości wcześniej niepublikowane⁴⁷.

Zestawiając podniesioną wcześniej wielkość średniowiecznego materiału źródłowego, o którym tutaj mowa, z całym dotychczasowym dorobkiem edytorskim, zarówno tym z ostatnich dekad, jak i wcześniejszym, nasuwa się mało odkrywczy wniosek, że jest to kropla w morzu potrzeb. Świadomość niemożności opanowania i opracowania ogromu materiału źródłowego towarzyszy badaczom – wydawcom źródeł – od zarania naukowej historiografii⁴⁸. Odżywająca raz po raz przez lata dyskusja zyskała nowe wątki z chwilą pojawienia się perspektyw dla edycji elektronicznych (cyfrowych)⁴⁹. W dającej się przewidzieć przyszłości jednak nie ma co liczyć na pełne edycje całego materiału czy też choćby tylko tego z XV wieku. Z tym większą uwagą należy więc podchodzić do kwestii selekcji ksiąg typowanych do pełnego wydania.

PODSUMOWANIE

Z punktu widzenia możliwie szerokiego udostępnienia średniowiecznych archiwaliów w środowisku regionalistów niewątpliwie istnieje potrzeba opracowywania dalszych wydawnictw źródłowych w standardzie zaproponowanym przez lubelską szkołę edycji źródeł. Wtórny – choć nie oznacza to, że nieważny – jest natomiast problem digitalizacji już istniejących wydawnictw źródłowych czy też tworzenie ich elektronicznych, w pełni przeszukiwalnych wersji. Niewątpliwie rozszerzyłoby to zasięg ich oddziaływania oraz znacząco zwiększyłoby ich wykorzystanie w praktyce regionalistycznej realizowanej poza strukturami uniwersyteckimi. W tym kontekście obiektywną barierą stanowi niejednokrotnie obowiązujące prawo autorskie, które uniemożliwia nieodpłatne udostępnianie wydawnictw źródłowych w Internecie.

Szczególnie pilną potrzebą wydaje się przystąpienie do kompleksowej indeksacji lubelskich ksiąg sądowych, poczynając od najstarszych. Chodzi o indeksację kompleksową, która powinna obejmować nie tylko skorowidz osób

⁴⁷ *Dokumenty do dziejów Łęcznej w XV wieku*, oprac. i przeł. A. Sochacka, Łęczna 2002 (seria: „Źródła do dziejów Łęcznej”, nr 7); *Łęczna w zapiskach średniowiecznych sądów*, oprac. i przeł. A. Sochacka, Łęczna 2003 (seria: „Źródła do dziejów Łęcznej”, nr 8).

⁴⁸ Zob. przegląd i stan dyskusji na ten temat: W. Bukowski, M. Zdanek, *Wstęp*, [w:] *Księga ziemiska krakowska 2 (1394–1397)*, wyd. W. Bukowski, M. Zdanek, Warszawa 2012, s. 24–26.

⁴⁹ M. Słoń, M. Słomski, *Edycje cyfrowe źródeł historycznych*, [w:] *Jak wydawać teksty dawne*, red. K. Borowiec, D. Maslej, T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, Poznań 2017, s. 65–84; T. Związek, *Wydawać, ale jak? Propozycja cyfrowej edycji staropolskich ksiąg sądowych XV–XVIII wieku*, [w:] *Editiones sine fine*, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, t. 1, Toruń 2017, s. 203–226. Por. A. Kozak, *W poszukiwaniu metody edycji późnośredniowiecznych kościelnych źródeł sądowych*, [w:] *Editiones sine fine...*, s. 163–175.

i miejsc, lecz także możliwie rozbudowany indeks rzeczowy. Dopiero taki rodzaj narzędzi umożliwiłby zniwelowanie bariery ilościowej, co stanowiłoby faktyczny przełom jakościowy oraz stworzyłoby zupełnie nowe perspektywy pracy nad omawianym zasobem źródeł. Proponowany indeks powinien mieć postać bazy danych, która w dalszej perspektywie mogłaby być integrowana np. ze skanami, danymi GIS, innymi typami źródeł itd. W tym kontekście szczególnie obiecujące wydają się sondażowe projekty prowadzone w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, m.in. w odniesieniu do ksiąg sądowych wielkopolskich⁵⁰. Biorąc pod uwagę rozmiary i złożoność tego zadania, nieodzowne wydaje się w tym przypadku stworzenie stabilnego zespołu specjalistów oraz zadbanie o jego rozwój w dalszej perspektywie, równoległe zaś pozyskanie stosownego grantu – lub raczej serii grantów – celem zapewnienia przedsięwzięciu finansowania.

Na mniej problematyczne wygląda opracowanie kolejności poszczególnych kart i składek w porządku chronologicznym, w ramach zarówno poszczególnych obiektów, jak i całego zespołu. Jest to sprawa istotna szczególnie w odniesieniu do najstarszych ksiąg, gdzie poszczególne składki są często zdefragmentowane, wymieszane i sztucznie połączone w obecnych woluminach, które najczęściej wypada sklasyfikować jako dissoluta⁵¹. Na stronie Archiwum Państwowego w Lublinie widnieje informacja o dysponowaniu chronologicznym zestawieniem roków sądowych od 1409 roku do początku XVI wieku⁵², które może być pomocne w tej kwestii.

Należałoby pomyśleć o przygotowaniu i zaoferowaniu otwartych kursów / szkoleń / warsztatów dla nie-historyków czy też dla historyków nie-specjalistów, w sposób możliwie najbardziej pragmatyczny przygotowujących ich do samodzielnej pracy z dawnymi księgami sądowymi. Tego rodzaju kursy łączyłyby w sobie nabywanie kompetencji paleograficznych oraz filologicznych, przy czym w obu przypadkach w najdalszym możliwym stopniu sprofilowanych na średnio-wiecznej i nowożytnej paleografii oraz łacinie szlacheckich i kościelnych ksiąg sądowych, ewentualnie także na rozpoznaniu praktyki sądowej.

Do rzędu istotnych postulatów należy zaliczyć również opracowanie regionalnego vademecum/przewodnika o charakterze źródłowym, który dałby

⁵⁰ M. Słoń, U. Zachara-Związek, *The Court Records of Wschowa (1495–1526). Digital Edition*, „Studia Geohistorica” 2018, nr 6, s. 206–219; A. Borek, T. Związek, M. Słomski, M. Gochna, G. Myrda, M. Słoń, *Technical and Methodological Foundations of Digital Indexing of Medieval and Early Modern Court Books*, „Digital Scholarship in the Humanities” 2019, vol. 35, no. 2, s. 233–253.

⁵¹ O zasadności i wadze tego rodzaju opracowania przekonuje Janusz Bieniak w publikacji *Najstarsze kujawskie księgi ziemskie (1397–1408). Kolejność i chronologia kart* (Warszawa 2007).

⁵² Archiwum Państwowe w Lublinie, <https://lublin.ap.gov.pl/zasob/bazy-wlasne> (dostęp: 28.01.2024).

czytelnikowi kompleksowe i wszechstronne zestawienie informacji na temat zachowanych zasobów źródeł: stanu ich zachowania, miejsc przechowywania, sposobów i rodzajów udostępnienia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Acta consistorii Lublinensis dioecesis Cracoviensis, sygn. A 2-7, 11.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dokumenty samoistne, sygn. 1210.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 1/191/0/-/3195a-3195e.
- Archiwum Państwowe w Kielcach, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 21/289/0/2/258.
- Archiwum Państwowe w Lublinie:
- Księgi grodzkie lubelskie, sygn. 35/8/0/1.1/1;
 - Księgi podkomorskie lubelskie, sygn. 35/14/1/-/3;
 - Księgi podkomorskie łukowskie, sygn. 35/14/2/-/1;
 - Księgi sądu kasztelana i wojewody lubelskiego w Wąwolnicy, sygn. 35/15/0/-/1-2;
 - Księgi ziemskie chełmskie, sygn. 35/2/0/1/1, 35/2/0/1/2-3, 35/2/0/2/1, 35/2/0/2/53;
 - Księgi ziemskie krasnostawskie, sygn. 35/5/0/1/2-3, 35/5/0/2/2;
 - Księgi ziemskie lubelskie, sygn. 35/1/0/1.1.1/1-11;
 - Księgi ziemskie urzędowskie, sygn. 35/7/0/1.1/1.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Teki Bolesława Ulanowskiego, sygn. 8644.
- Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin, Pergamenturkunden, Schieblade 66, Nr. 22.
- Nacyjonalny historyčny archiŭ Bielarusi (Minsk), Drohičinskij ziemskij sud, horod Drohičŭn, f. 1759, op. 2, sygn. 1a.
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (Ossolineum), Dział Rękopisów, sygn. 60/II.

Źródła drukowane

- akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie (...)*, wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska, t. I–X, Lwów 1870–1891.
- Archiwum ksiąg Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobierski, B. Gorczak, t. I–VII, Lwów 1887–1910.
- Dokumenty do dziejów Łęcznej w XV wieku*, oprac. i przeł. A. Sochacka, Łęczna 2002.
- Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, t. I–II, Kraków 1874–1883.
- Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. I–IV, Kraków 1876–1905.
- Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej 1481–1559*, oprac. G. Jawor, A. Sochacka, Lublin 2009.
- Księga sądowa podlubelskiej wsi Konopnicy 1521–1555*, oprac. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, Lublin 2009.
- Księga ziemska krakowska 2 (1394–1397)*, wyd. W. Bukowski, M. Zdanek, Warszawa 2012.
- Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476–1500*, oprac. G. Jawor, A. Sochacka, red. R. Szczygieł, Lublin 1998.
- Księgi wójtowsko-lawnicze miasta Lublina z XV wieku*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, Lublin 2012.
- Lubelska księga podkomorska z XV wieku*, wyd. L. Białkowski, Lublin 1934.
- Łęczna w zapiskach średniowiecznych sądów*, oprac. i przeł. A. Sochacka, Łęczna 2003.

- Matricularum regni Poloniae summaria*, t. I–III, IV: vol. 1–4; t. V: vol. 1, oprac. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1917; t. V: vol. 2, oprac. J. Płocha, A. Rybarski, I. Sułkowska, Warszawa 1961; t. VI, oprac. M. Woźniakowa, Warszawa 1999.
- Sumariusz Metryki Koronnej. Seria nowa*, oprac. W. Krawczuk et al., t. I–VI, Kraków–Warszawa 1999–2012.
- Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, współudział W. Bukowski, Warszawa 2023.
- Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, t. I–II, Lublin 1965–1973.
- Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, cz. I–VIII, Wrocław 1962–1975.

Literatura

- Adamska A., *Czy potrzebna nam jest społeczna historia języka?*, [w:] *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. S. Gawlas, M.T. Szczepański, Warszawa 2011.
- Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe w XVI wieku*, t. 2: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1993.
- Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe w XVI wieku*, t. 3: *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI w.*, red. W. Pałucki, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966.
- Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe w XVI wieku*, t. 7: *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1973.
- Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe w XVI wieku*, t. 8: *Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, Warszawa 2021.
- Bartoszewicz A., *rec. Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476–1500*, oprac. Grzegorz Jawor, Anna Sochacka, red. Ryszard Szczygieł, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, ss. 281, „Kwartalnik Historyczny” 2002, t. 109, nr 3.
- Bielecka J., *Inwentarze ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski XIV–XVIII wieku. Województwo poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie, inowrocławskie*, Poznań 1965.
- Bieniak J., *Najstarsze kujawskie księgi ziemskie (1397–1408). Kolejność i chronologia kart*, Warszawa 2007.
- Boniecki J., *Mikrofilmowanie w archiwach państwowych*, „Archeion” 1984, t. 78.
- Borek A., Związek T., Słomski M., Gochna M., Myrda G., Słoń M., *Technical and Methodological Foundations of Digital Indexing of Medieval and Early Modern Court Books*, “Digital Scholarship in the Humanities” 2019, vol. 35, no. 2. DOI: 0.1093/llc/fqz030
- Bukowski W., Zdanek M., *Wstęp*, [w:] *Księga ziemna krakowska 2 (1394–1397)*, wyd. W. Bukowski, M. Zdanek, Warszawa 2012.
- Czarnecki W., *Kształtowanie się podstaw terytorialnych ziemi chełmskiej i jej obraz naturalny*, „Rocznik Chełmski” 2007, t. 11.
- Danowska E., *Spuścizna rękopiśmienna ks. Jana Ambrożego Wadowskiego w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2015, t. 104. DOI: 10.31743/abmk.12495
- Dymmel P., *Przedmowa*, [w:] *Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, współudział W. Bukowski, Warszawa 2023.
- Figiel G., *Rękopisy z kolekcji Hieronima Łopacińskiego w Narodowym Zasobie Bibliotecznym – digitalizacja i ponowne wykorzystanie*, „Bibliotekarz Lubelski” 2021, t. 64.
- Grad J., *Współczesny sens regionalizmu*, „Sensus Historiae” 2010, nr 1.
- Gwis D., Jung-Palczewska E. (red.), *Disce puer. Podręcznik do łaciny średniowiecznej*, Warszawa 2000.
- Inwentarz Archiwum Miasta Lublina 1465–1810*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996.
- Janeczek A., *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo belskie od schyłku XIV do początku XVII w. Mapy*, Warszawa 1993.

- Jawor G., *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu. Schyłek XIV – początek XVI wieku*, Lublin 1991.
- Jawor G., Kołacz-Chmiel M., Sochacka A., *Wstęp*, [w:] *Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, współudział W. Bukowski, Warszawa 2023.
- Jop R., *Projekt digitalizacji staropolskich ksiąg sądowych z terenu Lubelszczyzny przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku (2018–2021)*, „Studia Archiwalne” 2021, t. 8. DOI: 10.4467/17347513SA.21.011.15214
- Jusiak P., *Czemierniki w późnym średniowieczu*, [w:] *Czemierniki. Dzieje wsi, miasta, osady*, red. G. Figiel, P. Jusiak, Lublin 2019.
- Kaczmarczyk K., Karwasińska J., Wolff A., *Opracowanie dokumentów pergaminowych i papierowych w archiwum*, „Archeion” 1951, t. 19–20.
- Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie*, cz. 1: *Katalog dokumentów miasta Lublina, jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996.
- Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie*, cz. 2: *Katalog dokumentów różnej proveniencji miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów i osób prywatnych*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1998.
- Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, oprac. M. Dębowska, Kraków 2017.
- Katalog rękopisów Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, cz. 1–2, zest. A. Jaworowski, Lublin 1913–1917; cz. 3–4, oprac. W. Szwarcówna, Lublin 1964–1980; cz. 5, oprac. W. Szwarcówna, uzup. J. Smolarz, Lublin 1998; cz. 6, oprac. W. Pięta, Lublin 1997; cz. 7, oprac. J. Kosińska-Chachaj, Lublin 2010.
- Kędzierska M., *Rola digitalizacji zasobów archiwalnych*, „Studia Archiwalne” 2021, t. 8. DOI: 10.4467/17347513SA.21.004.15207
- Kiryk F., *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, [w:] *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013.
- Kłys S., *Ewidencja i zabezpieczanie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, „Archeion” 1995, t. 95.
- Knapk E., *Ks. Zygmunt Dunin-Kozicki (1854–1912) – archiwista i wydawca źródeł*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2011, t. 56.
- Kołacz-Chmiel M., *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.
- Kołacz-Chmiel M., *Społeczności chłopskie ziemi chełmskiej w późnym średniowieczu*, Lublin 2009.
- Kordas M., *Najnowsze edycje źródłowe w serii Fontes Lublinenses*, „Region Lubelski” 2011, t. 8, nr 10.
- Kozak A., *rec. Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, oprac. i wyd. Grzegorz Jawor, Małgorzata Kołacz-Chmiel, Anna Sochacka, przy współudziale Waldemara Bukowskiego (*Fontes Lublinenses 11*), Wydawnictwo DiG, Warszawa 2023, ss. 302 + 2 nlb., „Roczniki Historyczne” 2023, t. 89.
- Kozak A., *W poszukiwaniu metody edycji późnośredniowiecznych kościelnych źródeł sądowych*, [w:] *Editiones sine fine*, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, t. 1, Toruń 2017.
- Kulecki M., *rec. Księgi wójtowsko-lawnicze miasta Lublina z XV wieku*, oprac. i wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, wstęp. P. Dymmel i wydawcy, [seria: *Fontes Lublinenses*, t. IV], *Archiwum Państwowe w Lublinie*, Lublin 2012, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2013, t. 20.
- Kus J., „*Lubliniana*” w *Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku*, „Studia Archiwalne” 2010, t. 3. DOI: 10.4467/17347513SA.10.020.14775
- Latoszek M., *Regionalizm w procesie przemian – wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, red. M. Latoszek, Gdańsk 1993.

- Łopatecki K., Walczak W., *Repozytorium Cyfrowe Poloników jako przykład społecznego archiwum cyfrowego*, „Archeion” 2021, t. 122.
- Łosowski J., *Akta sądów i urzędów szlacheckich w XIV–XVIII wieku*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.
- Łosowski J., *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004.
- Łosowski J., *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.
- Łosowski J., *Staropolskie akta sądów szlacheckich i miejskich województw lubelskiego i bełskiego oraz ziemi chełmskiej w archiwach Moskwy i Jarosławla*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Marczewski J.R., *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie – dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015.
- Modlińska-Piekarczyk A., *Najstarsze dokumenty pergaminowe (XIV–XVII wieku) w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2011, t. 95. DOI: 10.31743/abmk.11671
- Omeland A.J., *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*, [w:] *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Wrocław 1999.
- Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego*, oprac. A. Sochacka, R. Szczygieł, S. Wojciechowski, Warszawa 1986.
- Paradowski D., *Digitalizacja piśmiennictwa*, Warszawa 2010.
- Pawłowski K., *Łacina średniowieczna i „Lexicon mediae et infimae latinitatis Polonorum”*, [w:] *Latina lingua, czyli co to znaczy dla prawników?*, red. P. Święcicka, Kraków 2014.
- Plezia M., *Słowniki łaciny średniowiecznej dawniej i dziś*, [w:] *Scripta minora. Łacina średniowieczna i Wincenty Kadłubek*, Kraków 2001.
- Przyboś K., *Granice ziemi przemyskiej w czasach nowożytnych: XVI–XVIII wiek*, „Rocznik Przemyski” 1993–1994, t. 29–30, nr 3(1).
- Rymarz F., *Monografia Strzyżewic*, Lublin 2018.
- Rymaszcwski Z., *O średniowiecznych księgach sądowych jako źródle poznania prawa polskiego – krytycznie*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25, nr 3. DOI: 10.17951/sil.2016.25.3.811
- Skibiński E., Stróżyk P. (red.), *Źródło w humanistyce historycznej*, Poznań 2021.
- Słoń M., Słomski M., *Edycje cyfrowe źródeł historycznych*, [w:] *Jak wydawać teksty dawne*, red. K. Borowiec, D. Masłej, T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, Poznań 2017.
- Słoń M., Zachara-Związek U., *The Court Records of Wschowa (1495–1526). Digital Edition*, „Studia Geohistorica” 2018, nr 6. DOI: 10.12775/SG.2018.14
- Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, Warszawa 1983.
- Soborska M., *Szkice z dziejów Kluczkowic*, Lublin 1998.
- Sochacka A., *Historia Siemienia w średniowieczu*, [w:] *Siemień 1417–2017*, red. S. Jadczyk, Siemień 2018.
- Sochacka A., *Jastków w średniowieczu*, „Ziemia Jastkowska” 2008, nr 2.
- Sochacka A., *Nadwieprzańska wieś Nowogród w średniowieczu*, „Merkuriusz Łęczyński” 2005, nr 18.
- Sochacka A., *Opole i wieś Łączna w średniowieczu*, [w:] *Studia z dziejów Łęczynej*, red. A. Sochacka, Łączna 2017.
- Sochacka A., *Osadnictwo okolic Lubartowa przed lokacją miasta*, [w:] *Lubartów w dziejach. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. R. Szczygieł, Lubartów 2018.
- Sochacka A., *Potok i okolice w średniowieczu*, [w:] *Potok Wielki i okolice – monografia historyczna*, red. G. Jawor, Lublin 2018.
- Sochacka A., *Średniowieczne*, [w:] *Monografia gminy Ostrówek. Od pradziejów po współczesność*, red. P. Jusiak, D. Tarasiuk, Ostrówek 2014.
- Sochacka A., *Wieś Dąbrowica w średniowieczu (w świetle źródeł pisanych z XIV i XV wieku)*, [w:] *Siedem wieków Dąbrowicy. Studia z dziejów miejscowości*, red. C. Taracha, Lublin 2012.

- Sochacka A., *Wieś Spiczyn w średniowieczu: 640. rocznica pierwszej wzmianki o wsi w źródłach historycznych*, „Merkuriusz Łęczyński” 2021, nr 34.
- Sochacka A., *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987.
- Sochacka A., *Ziółków w późnym średniowieczu*, „Merkuriusz Łęczyński” 2023, nr 36.
- Stankowa M., *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.*, Warszawa 1968.
- Stankowa M., *Księga sądu ziemskiego w Hrubieszowie z lat 1429–1468*, „Archeion” 1966, t. 44.
- Stankowa M., *Księgi ziemskie lubelskie z wieku XV w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Archeion” 1969, t. 51.
- Stankowa M., *Pozostałość aktowa sądu lubelskiego z Wąwolnicy z lat 1444–1474*, „Archeion” 1971, t. 55.
- Swieżawski A., *Warsztat naukowy historyka. Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1996.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Ścibor E., *Staropolskie księgi sądowe z zasobów Narodowego Archiwum Państwowego w Mińsku w Bibliotece Cyfrowej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Historia, wartość, charakter zbioru*, „Bibliotekarz Lubelski” 2021, t. 64.
- Tańko S., *Regionalizm jako idea, ruch i działalność społeczno-kulturowa*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, t. 3, nr 2(6).
- Tandecki J., Kosiński K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.
- Tarnas W., *Kraśniczyn – dzieje gminy i okolicy*, Lublin 2006.
- Trawińska M., *Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386–1400). Wokół analizy filologicznej*, Warszawa–Poznań 2014.
- Weyssenhoff-Brożkowska K., *Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce*, Warszawa 1998.
- Weyssenhoff-Brożkowska K., *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków 1991.
- Wilkie-Wawrzyńczyk A., *Spory graniczne polsko-litewskie w XVI–XVII w.*, [w:] *Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego*, t. 1, Wilno 1938.
- Wojciechowski P., *Ochrona i konserwacja zasobu w archiwach państwowych w Polsce*, Poznań 2014 (maszynopis pracy doktorskiej powstałej w Instytucie Historii UAM).
- Wyczański A., *Mikrofilm w archiwach i bibliotekach polskich*, „Archeion” 1956, t. 26.
- Zachara-Związek U., *Łacina późnośredniowiecznych ksiąg ławniczych Starej Warszawy*, Warszawa 2020. DOI: 10.31338/uw.9788323541899
- Zgliniński K., *Digitalizacja materiałów archiwalnych*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2023, t. 30.
- Związek T., *Wydawać, ale jak? Propozycja cyfrowej edycji staropolskich ksiąg sądowych XV–XVIII wieku*, [w:] *Editiones sine fine*, red. K. Kosiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, t. 1, Toruń 2017.
- Żądłowski D., *Praktyka digitalizacji zbiorów archiwalnych*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2018.

Źródła internetowe

- Archiwum Państwowe w Lublinie, <https://lublin.ap.gov.pl/zasob/bazy-wlasne> (dostęp: 28.01.2024).
- Centrum Badań nad Historią Regionalną i Lokalną UMCS, <https://lubelskie-encyklopedia.pl/index.php/baza-danych-dotyczaca-poszczegolnych-miejscowosci> (dostęp: 27.11.2024).
- Jurek T., *Wprowadzenie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna*, red. T. Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/intro.php> (dostęp: 27.11.2024).
- Lubelskie Archiwum Cyfrowe, http://lac.lublin.pl/polonica/skany/nhabminsk/1759_2_1a (dostęp: 28.01.2024).
- Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski. Edycja elektroniczna*, t. 5: 1451–1506, red. W. Bukowski, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, współpr. J. Szyszka, Kraków 2014, <http://kodeks.pau.krakow.pl/index.html> (dostęp: 28.01.2024).
- Sakralne Dziedzictwo Małopolski, <https://sdm.upjp2.edu.pl/obiekty-archiwalne> (dostęp: 28.01.2024).
- Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/1845> (dostęp: 28.01.2024).

ABSTRACT

The article raises the issue of the small presence of archival medieval sources in the publications of Lublin regionalists. The author compares manuscript sources from the Middle Ages to the history of the Lublin region, taking into account where they were stored and how they were made shared. Further on, there is little use of medieval manuscripts in regional publications whose authors are not professional historians. The author gives the reasons for this state of affairs, and then presents the stages and methods of making sources available to the regionalists' environment, formulating specific postulates about it for the future.

Keywords: self-contained document; court book; Lublin region; medieval Latin; Latin paleography; Lublin regionalists; sources-sharing; source publication; archival source